

Regionális szemlélet a magyar irodalomtörténet-írásban¹

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

Míg az egynyelvű nemzetállamok konstrukciójánál nagyobb egységekre – európaiságra, közép-európaiságra, kelet-közép-európaiságra vagy az egykori Osztrák-Magyar Monarchiára – vonatkozó integratív irodalomtörténeti koncepciók kidolgozása évtizedek óta tárgya a nemzetközi komparatistikának,² a nemzetenél kisebb egységekre, az azon belüli régiók³ irodalomtörténeti szerepére annál kevesebb figyelem irányul. Míg a történeti folytonosságra és a földrajzi közelségre hivatkozva gyakran hallunk közép-európai irodalomrendszerről vagy akár a „Monarchiáról mint szövegről” (például Krúdy Gyula műveiben),⁴ az már ritkán merül fel bennünk, hogy a magyar nemzeti irodalomtörténetben az egyes kulturális régiók szerepét vizsgáljuk. E történeti sajátosság számos módszertani és kanonikus alapvetésére rávilágít a nemzeti irodalomtörténet koncepciójának. Többek között arra, hogy az irodalomtörténet az egynyelvű államnemzet képzetére redukálja az irodalom fogalmát, valamint hogy a modern értelemben vett irodalomtörténet-írás elsősorban individuális és írásközpontú: a kanonikus szerzők és (könyvként megjelent) műveik történeteként mesél az irodalomról. Nem, vagy csak érintőlegesen tudja figyelembe venni a nem egy-egy szerzőhöz kötődő, közösségi gyakorlatokhoz kapcsolódó, regionálisan széttagolt, nem ritkán a szóbeliség műfajaiban és szinterein megjelenő irodalmi jelenségeket és helyi alternatív „irodalomtörténeteket”.⁵ Mielőtt megvizsgálánk, hogy a magyar

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Lásd: BOJTÁR 2004; FRIED 1999, 2004; SZILI 2005, 153–224.

³ Régióra általánosan a települési és az állami / nemzeti szint között elhelyezkedő földrajzi-közigazgatási egységként szoktunk gondolni. E definícióból kiindulva, a dolgozat keretei között régióknak azokat az irodalomban (magukban az irodalmi szövegekben) megjelenő régió-képzeteket nevezem, amelyek az állami szintnél kisebb földrajzi egységeket körvonalaznak. Mivel az irodalomban – s táján értelmesebb: az irodalomtörténetben, kritikában – megjelenő régió-képzetek *nem* feleltethetők meg a valós, geográfiai, etnográfiai, közigazgatási stb. szempontok szerint meghatározott és ugyancsak történetileg változó régióknak, a dolgozatban érintett régiókat voltaképpen reprezentációknak, a szövegekben létrejövő és a valóságérzékelésre visszaható konstrukcióknak tekintem. Ebből adódóan szóhasználatomban a terminus képzett alakjai – regionalitás, regionális irodalom – szintén erre a régió-fogalomra alapozódnak. Egyes szerzőkkel – például Szirák Péterrel vagy Balázs Imre Józseffel – ellentétben hozzám hasonló jelentéstartalommal használja a fogalmat T. Szabó Levente a transzvilvanizmus 19. századi forrásait vizsgáló nagy tanulmányában. Lásd: T. SZABÓ 2008a.

⁴ FRIED 2004a, 22–23. Lásd még: FRIED – KELEMEN 1996.

⁵ „A mai irodalomtörténeti gondolkodás idegenkedése ettől a [közösségi – R. D. Sz.] költészettől és közönségtől az irodalom elkülönülő és intézményesülő programjainak kanonizálásából ered – írja Hász-Fehér Katalin –, melynek köszönhetően szükségszerűen háttérbe szorult a 18–19.

irodalomtörténet-írás hagyományában mikor és milyen kontextusban került elő a regionalitás szempontja, érdemes néhány pillantást vetni az irodalomtörténet-írás mint gyakorlat alapvető jellegzetességeire.

Ha az irodalomtörténet-írást nem valamilyen elméletből szeretnénk magyarázni, nem különböző ideológiák megvalósulásaként képzeljük el, hanem mint gyakorlati szövegalkotást vizsgáljuk, szembevetendő, hogy az irodalomtörténet számos szempontnak kell megfeleljen. Ha egészen modern, 21. századi igényeket támasztunk az irodalomtörténettel⁶ szemben, elvárásunk, hogy az irodalomtörténet egyszerre tudja kezelni az írók biográfiáját, az irodalmi művek hatástörténetét, a műfaji rendszerek és poétikák fejlődését, a stílus- és irányzattörténetet, az irodalom intézmény- és gazdaságtörténetét, az irodalmi szövegek tematológiáját, az irodalom nemzedéki meghatározottságait, társadalomtörténetét és „magánéletét”, az irodalmi szövegek medialitását, a kritikátörténet összefüggéseit, az irodalom politikai vonatkozásait, az irodalmat meghatározó társadalmi nemi (gender) szerepeket, az irodalomra hatást gyakorló filozófiai eszmék történetét – és valószínűleg nem soroltunk fel mindent. Egy azonban biztos, a regionalitás mint az irodalmi szövegek termelését és fogyasztását meghatározó földrajzi összefüggésrendszer szintén egy csupán azon szempontok közül, amelyeket az irodalomtörténet számításba vehet, vagy számításba kellene vennie. Mivel azonban az irodalomtörténet akkor lehet sikeres, ha az irodalom történetét Hayden White-i értelemben hatékonyan tudja cselekményesíteni,⁷ kiteve az irodalomtörténet tárgyát a nyelvi megformálás önkényének – óhatatlanul sűrítésekre, szelekciókra kényszerül. Egyes momentumok, szerzők hangsúlyozása vagy épp háttérbe szorítása tehát elsősorban nem az irodalomtörténet-írók szerzői intenciója, hanem a történetalkotásból adódó nyelvi szükségszerűség. Erre a folyamatra azonban elválaszthatatlanul ráakódnak az irodalomtörténeti szöveg megalkotását determináló tényezők: az eszmetörténeti kontextus, az irodalom fogalmával kapcsolatos ideológiák, valamint a szerző módszertani kultúrája és készülő mű tudományos, intézményes kontextusa. Így az irodalomtörténet-írás egyfelől, a fent felsorolt szempontok vonatkozásában, vándorló nézőpontot kénytelen felvenni; az irodalom fogalmát illetően nem tud konzisztens lenni – az épp

---

századforduló művelődési és irodalmi életének alapvetően társasági-társalkodó és közösségi létmódja. Ezenbelül természetesen a Fábri Anna által kutatott szalonélet és az ország különböző pontjain különböző időszakokban működő irodalmi társaságok történetének megírása, vagy akár az eddigi eredmények puszta összegezése is tanulságos lehetne. A helyi, megyei irodalomtörténeti monográfiák azonban sorra kiszorulnak az összegző jellegű, »nemzeti szintű« irodalomtörténetekből, és a helytörténet kategóriájába kerülnek, pedig szép számban találhatók bennük adatok éppen az alkalmi vagy állandó irodalmi társaságok, szalonok, csoportosulások vizsgálatához.» Kiemelés az eredetiben, HÁSZ-FEHÉR 2000, 126.

⁶ A dolgozatban „irodalomtörténet” alatt az összefoglaló irodalomtörténeti munkák összességét értem, „irodalomtörténet-írás”-ra pedig gyakorlati szövegalkotásként, az irodalomtörténeti munka koncepciózus kialakításaként gondolok. Utóbbihoz elméleti-módszertani keretben lásd: TAKÁTS 2006, 7–20.

⁷ A cselekményesítés fogalmáról lásd: WHITE 1997a; WHITE 1997b.

tárgyalt történeti korszaknak megfelelően szűkíti vagy szélesíti saját irodalomfogalmát⁸ –; valamint az irodalom fejlődését meghatározó mozzanatokba egyszersmind értékelő momentumokat is projektál.⁹

Ha a magyar irodalomtörténet fogalomtárát vesszük példaképp, szembevetűnő az irodalomtörténeti gondolkodás vándorló nézőpontja. Amikor például a népiesség koráról beszélünk, valamiféle stílus- és irányzattörténeti szempontot érvényesítünk; ha a Nyugat íróiról vagy a Nyugat nemzedékeiről beszélünk, részben egy intézményi és esztétörténeti szempont, részben a generációs kölcsönhatások dinamikája a meghatározó; ha pedig az 1960-as évek regényírásáról értekezünk, a műfajfejlődés átfogó kontextusa mentén rajzoljuk meg az irodalom alakulását.

Látható tehát, hogy az irodalomtörténet általában sok-sok módszertani szempont alkalmazásával alakítja ki elbeszélését, elbeszéléseit; képtelen kizárólag egyetlen szempontrendszerrel működtetni. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy a különböző időszakban, történeti-kulturális kontextusban és tudományos paradigmában született irodalomtörténeti munkák önkéntelenül felülrértékelnek és uralkodónak fogadnak el bizonyos szempontokat és ezeknek rendelik alá az elemzés további elveit. A nemzetelvű irodalomtörténeti munkák – Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története* (1864–65), Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom kis tükre* (1896) vagy Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete* (1922) – például a nemzeti eszme megjelenésének, kifejeződésének és tökéletesedésének történeteként beszélik el a magyar irodalom útját. Az 1945 utáni marxista szintézisek – a Sötér István szerkesztette háromkötetes *A magyar irodalom története* (1957–63), az azonos című, generációkon átívelő „nagy Spenót” (1964–66) vagy folytatása, a négykötetes „Sóska” (*A magyar irodalom története 1945–1975*, 1981–90) –, elvben legalábbis a társadalomfejlődés marxista nagyelbeszélésének tükröződéseként tekintettek az irodalom jelenségeire. Az olyan elméletközpontú, poétikai összefüggésekre fókuszáló munkák, mint Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991* (1993) vagy a Gintli Tibor által szerkesztett *Magyar irodalom* (2011) című akadémiai kézikönyv pedig elsősorban az műfajfejlődés és poétikatörténet egyetemes véráramában helyezik el a vizsgált szerzőket és szövegeket.¹⁰

⁸ Ezt állapítja meg Szili József is Horváth János korszakos műve, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* (1922) kapcsán is (SZILI 2004, 60–62).

⁹ Utóbbit konszenzuálisan kánonképzésnek nevezi az irodalomtudomány. Az irodalmi kánonok történeti változékonyságáról és egymásmellettségéről lásd: KULCSÁR-SZABÓ 1996.

¹⁰ A példák sora természetesen leegyszerűsítő és semmiképp sem teljes. A dolgozat terjedelme nem engedi meg, hogy kitérjünk minden magyar irodalomtörténeti munkára, jóllehet izgalmas lenne a probléma továbbgondolása Babits Mihály és Szerb Antal európai orientációjú irodalomtörténeti vagy az 1930-as évek egyes szerzőinek (Pintér Jenő, Féja Géza, Schöppflin Aladár) irodalomtörténet-konceptuális kapcsán. Babits és Szerb Antal irodalomtörténeti munkáinak jelentőségéről lásd: SZILI 2005, 156–169. Emellett fontos megemlíteni az olyan újabb, vállaltan a célélvűséget mellőző kísérleteket, mint a Szegedy-Maszácz Mihály által szerkesztett *A magyar irodalom története* (2007–8) három kötete, amely különböző irányultságú, intézményi háttérű és elméleti paradigmához

Az itt felsorolt néhány irodalomtörténeti szintézis csupán illusztrálja az irodalomtörténet-írás, különböző szempontrendszerekhez és -hierarchiákhoz ragaszkodó eltérő koncepcióit, illetve a mögöttük álló kulturális háttér, módszertani kultúrát és tudománypolitikai kontextust. Ugyanakkor mindegyik említett munkáról elmondható, hogy az uralkodónak nevezhető szempontok (nemzeti eszme – társadalomfejlődés – műfaj történet) jelenléte mellett az irodalom jelenségeinek, színtereinek, szereplőinek sokszínű, többféle aspektusra kiterő tablóját igyekeznek adni, s az sem titkolható el, hogy az egyes szintézisek fejezeteit, konkrét elemzéseit nagyban meghatározta a munkában résztvevő irodalomtörténészek irodalmi kultúrája. Általában is elmondható, hogy nehéz olyan összefoglaló irodalomtörténeti munkát írni, amely egyetlen vagy csupán néhány nézőpont – például a regionalitás mint szemlélet – segítségével igyekezne narrativizálni a nemzeti irodalomtörténetet. Mégis, már a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban megjelent a földrajzi szituátság mint az irodalmi szövegekben megjelenő, illetve azok termelésében és fogyasztásában jelentéskonstruáló szereppel bíró tényező felülértékelésének elképzelése. A következőkben néhány olyan magyar irodalomtörténeti koncepciót mutatok be, mely a regionális szempontok érvényesítésére tett kísérletet.

1844-ben, még a modern magyar irodalomtörténet-írás megszületése előtt, az intézményes irodalomrendszer formálódásának időszakában jelent meg egy miskolci tűzvészkönyvben Vahot Imre értekezése: *A tiszai és dunai költők hazánkban, s Kazinczy Ferenc műiskolája*. A rövid eszme-futtatás a nemzeti nyelv és irodalom fejlődésének, a „nemzeti ügy”-nek jelen állapotát a magyarok valláshoz való ambivalens viszonyával és a nyugati államokhoz képest tapasztalható kulturális lemaradásával magyarázza. A magyar nyelv művelését, áll a kifejtésben, a megkésett reformáció csak kevésbé, a politika pedig még inkább nem segítette, így azok a honfiak, akik a nemzet ébresztői lettek, „[...] leginkább költők valának. Nyelvünket a koboz lágy melodiája építé föl romjaiból, miként Thebe városát a mesés Amphion hárfája.” A nemzetet ébresztő „magyar lant” pedig három jól körülhatárolható tájon csendült meg, az új magyar irodalomnak három forrása volt: a Balaton vidéke; az Alföld; és hegyvidék – így „[...] támadt honunkban három költői osztály [...]”.¹¹ Vahot tehát a 18–19. század fordulójának tendenciáit nagyban meghatározó és a nyelvújítási vitában is jelentékeny szerephez jutó „dunai” és „tiszai” költészet – nyelvi, felekezeti és esztétikai-ideológia értelemben is elkülönülő¹² – dichotómiáját veszi alapul, amit retrospektív módon egy trichotómiává alakít át.

---

kötődő irodalomtörténészek tanulmányaiból épül fel, kizárólag a történeti kronológia mint szervezőelv alapján. A mű – e dolgozat számára leginkább releváns – második kötetéről (1800–1919) lásd S. Laczkó András recenzióját (S. LACZKÓ 2009).

¹¹ VACHOT 1844, 159.

¹² A 18–19. század fordulóját és a század első felét jellemző regionális megosztottságról, valamint a dunai (többnyire katolikus) és tiszai (zömmel protestáns) irodalmi szerveződések kapcsolatáról lásd: FARKAS 1930, 17–130; CSETRI 1990, 15–103; NYÁRY 1995; HÁSZ-FEHÉR 2000, 57–166.

Vahot „költői osztály”-fogalma („tiszaí vagy rónai”, „dunai vagy tavi” valamint „hegyi” költők) összetett konstrukció: egyaránt magába sűrít földrajzi szempontokat és hatástörténeti elemeket, illetve mindezeket összefüggésbe hozza az irodalmi szövegek műfaji-poétikai és stilisztikai sajátosságaival. Az egyes tájegységekhez meghatározó irodalomalapító vezérfigurákat is rendel – az Alföldhöz Csokonai Vitéz Mihályt, a Dunántúlhoz Kisfaludy Sándort, a hegyaljához pedig Kazinczy Ferencet –, s körülhatárolja az egyes régiókhoz tartozó irodalmi művek jellemzőit. Így lesz nála a rónán született művek általános attribútuma a „[...] *derült népszerűség, inkább leleményesség mint fölötté dús phantázia, ragaszkodás a valódi élethez [...]*”; a stilisztikai jegyeket illetően „nyelvtisztaság” és „valódi magyaros kifejezések”, s e „[...] *költők legnagyobb többsége hajlamot mutat a drámai költészet iránt.*”¹³ A dunai (vagy tavi) költők sajátágai tehát:

„[...] *tárgyas előadás, mely náluk a természet hű festésében mutatkozik, mely a magyar hősi előkort mint a Balaton a napot körönkint visszatükrözi; dús költői képekkel zománcozott keleties phantázia, görög érzékiség, magyar komolyság, kellemes pongyola styl, hathatós nyelv, mely nem igen tűrve a technikai nyugót, haboz és forr, miként a fölháborodott Balaton, mely tömörségénél fogva a Bakony tölgysűrűjét tünteti föl. A tavi költők közt fejelett ki legtöbb életerő és nemzetiség [...], minthogy itt a többség az epicumban jeleskedik (ide értvén a regényt, beszélyt, balladát stb.)*”¹⁴

Végül az eleinte vidéken élő, majd Pesten csoportosuló hegyi költőket, akikre kevésbé hatott a természeti környezet és az éghajlat, mint inkább Kazinczy esztétikai programja, a következőképp jellemzi. „*Az ő műveik lényeges jelleme és túlnyomó sajátága: mély személyiség – subjectivitas – nyájas kedélyesség, gyakran fátyolozott idealismus, nem ritkán ömledező érzelés, a külformában tiszta nyelvszabatosság, finom technikai tökély, szóval: művészet. A hegyi dal föllengző, mint a kárpáti saskirály, szelid és szende, mint a mátrai völgyvirány, rendes külsejű mint egy tokaji szőlőkert.*” S hogy a klasszicista műnemi rend teljes legyen, Kazinczy műiskolája természetesen a „[...] *lyrai költésben jeleskedik*” leginkább.¹⁵

Vahot elméletének háttérét az a klímaelmélethez kötődő elgondolás képezi, hogy „[...] *az éghajlat és a hely befolyása [...]* egyaránt hat a test- és lélekre” –

¹³ VACHOT 1844, 162–163. Csokonai mellett Fazekas Mihályt, Katona Józsefet, Gaal Józsefet, Jakab Istvánt, Szigligeti Edét és Kuthy Lajost sorolja a rónai (vagy tiszaí) költők közé. Érdekes módon a „drámai hajlamú” rónai költők osztályába nyilvánvalóan bele nem illő Petőfi Sándor egyáltalán nem szerepel Vahot szövegében.

¹⁴ VACHOT 1844, 163–164. Kisfaludy Sándoron kívül itt említi Berzsenyi Dánielt, Horváth Endrét, Vörösmarty Mihályt, Czuczor Gergelyt, Garay Jánost, Kovács Pált, Vajda Pétert és megmagyarázhatatlan módon a tordai születésű Jósika Miklóst.

¹⁵ VACHOT 1844, 165. Kazinczy műiskolájához tartozik Vahot koncepciójában többek között Dayka Gábor, Kölcsey Ferenc, Szemere Pál, Fáy András, Szentmiklósy Alajos, Tót László, Vitkovics Mihály, Nagy Ignác, Csató Pál, Bajza József, Eötvös József, Tóth Lőrinc, Erdélyi János, Vachott Sándor és Tompa Mihály.

jóllehet nem tekinti mindezt univerzális szervezőelvnek.¹⁶ Rövid elemzéseiből a 19. század azon nagy hagyományú esszencialista beszédmódja cseng vissza, mely szerint a földrajzi helyhez (vagy ezzel analóg módon az egy nemzethez) tartozás inherens módon határozza meg az irodalmi szövegek megképződését. Ha a századközepi, fejlődésben lévő (centralizálódó) irodalomrendszer kontextusában vizsgáljuk Vahot szövegét, ugyancsak beszédes a regionalitás megítélése. Egyfelől az irodalom műfaji, stílári sokszínűsége és témagazdagsága következik a földrajzi széttagoltságból – a szerző a három „költői osztályt” az ión, dór és korinthuszi görög oszloprend harmóniájához hasonlítja¹⁷ –, emellett a három tájegység, tisztább magyarsága (író- és olvasóközönsége) okán felülértékeltté válik a zömmel idegen ajkú lakossággal rendelkező Pesttel szemben.¹⁸ Mindazonáltal felsejlik az erős nemzeti identitást és autonóm magyarságot mint elérendő célt megalapozó egységes irodalom és olvasóközönség elementáris igénye:

„Sajátságos alaku és nagyszerű nemzeti élet csak ott állhat elő, hol ezen physikai és erkölcsi befolyások következményei, egy nagy összhangzatu egészszé alakulván, az osztályok veszélyes különféleségét egy főszín alá vonják, hol azok a nemzeti közirány föntartására öszpontosítvák. Az illy befolyások következményeinek nyomai majd minden egyes magyar megyében, mindenütt más más alakban föltalálhatók. De mi a magyarországi megye? Egyegy megtört sugár nap nélkül, minden megyénk egy különvált érdekű elgyöngült testecske forrón verő egyetemes szív s biztos vérkeringés híjával. Pestünk van, s magyar

---

¹⁶ „Ezen ártatlan osztályozást nem kell úgy tekinteni, mint iskolai pedáns rendszerezést, mely netalán választó fulakat állítana föl azon jobb költői világban, hol a szellemi élet olly rokonilag egyesül. Az egésztest csak figyelmeztető adatként hozom föl azon örökigazság igazolására, miszerint az éghajlat, a hely befolyása, a házi és nyilvános szokások első benyomásai, a nevelés és társalkodási közlekedés behatásai az emberi lényre, nem csak a magánélet szűk korlátaí közt, de még a nyilvános pályán is, olly eltakarhatatlan kitünőségeket és ismertető jeleket hagynak magok után, mellyek, megkülönböztető jellemeik és sajátágaiknál fogva, a társasági körben külön osztályokat alakítanak. Mindezen kölcsönös hatású és viszonyrendszerű physikai és erkölcsi befolyásokat szemmel tartsa olvasóm, ha az illetett költői osztályozást elfogulatlanul akarja megítélni; jól megjegyezvén azt, hogy minden egyes osztályban leginkább csak a többség s a művekre nézve a túlnyomóság határoz.” (VACHOT 1844, 161–162).

¹⁷ VACHOT 1844, 166.

¹⁸ „E háromszeg [a Dunántúl, az Alföld és a hegyvidék – R. D. Sz.] csúcsait tartom én szakadott magyarságunk s részint nemzetiségünk gyűlpontjának, melly a többi leginkább idegen nyelvű magyarföld ködhomályából vezércsillagként tűnik föl. [...] Egy pár év óta ugyan a tudományos társaság és az aránylag szép számú journalok és folyóiratok alapításának következtében, Budapest kezd lenni irodalmunk központja is. Ez fölötté üdvös a közegyesületi elv kivételére. De azért távol van attól a mi még mostoha Pestünk, hogy magyar anyafővárosnak nevezetethessék. Igaz, költőnk kobza itt hangzik most legerősebben, de Pestnek nincs népe, melly ezt a lelkesedés örömríadásával üdvözlené, viszhangzaná, s élénkebb zengzésre buzditaná. Budapesti születésű költőnk talán egy sincs. Ők az említett háromszeg vidékeiről költöztek az ország közepére, s épen azért műveikből szülőföldük virányai és kedves sajátágai mintegy folytonos honvágyként mosolyognak felénk.” (VACHOT 1844, 160–161).

fővárosunk nincs, mely a megoszlott erő töredékeit mágnesként magához szítaná, s e zavarok tömkelegében egységet teremtene.”¹⁹

A vidék és a nemzeti egység viszonyát anatómiai metaforával megvilágító bevezető mellett e célképzetre utal az értekezés zárata is:

„S lesz idő midőn majd költészetünk álmoképei a való világába vesznek át, s nép a nép elérvén anyagi és szellemi jobblétét, eljövend a kor, mely a mostani költők panaszkönyveit letörlendi, magasztos kívánatait ki fogja elégíteni, s komoly, igazságos méltánylója leend azon első irodalmi hősöknek, kik költeményeik által a növendék magyar szellemét, nemzetiségét és esztétikai műveltségét kifejtteni, gyarapítani ügykeztek.”²⁰

Az irodalomtörténet, mint klasszikus 19. századi műfaj és nemzeti tudomány megszületése – hasonlóképp a nemzeti eposz megteremtésére irányuló törekvésekhez²¹ – a magyar nemzet egységét és folytonosságát volt hivatott bizonyítani. Ennek megfelelően a nemzetelvű irodalomtörténetek, kezdve Toldy Ferenc *A magyar nemzeti irodalom története* című művétől, miként korábban kitértünk rá, a nemzeti eszme kifejeződését és organikus fejlődését tartották az irodalom zsinórmértékének, a kulturális sokszínűség helyett a magyar nemzet közös és egyetemes sajátosságait hangsúlyozták, s ez sokáig uralkodóan meghatározta a magyar irodalomtörténet-írás hagyományát.²² Jóllehet nagy-nagy különbségek voltak Gyulai Pál, Riedl Frigyes, Beöthy Zsolt vagy éppen Péterfy Jenő irodalomtörténeti elgondolásai között,²³ az irodalomtörténet-írás sokáig²⁴ nem lépett ki a nemzetépítés diskurzusából. A regionalitásnak mint az irodalmi szöveg értelmezésében jelentéskonstruáló faktornak és mint az irodalomtörténeti gondolkodásban megjelenő rendezőelvnek ily módon sokáig, egészen az 1920–30-as évekig nem jutott jelentékeny szerep.²⁵

---

¹⁹ VACHOT 1844, 160. Persze nem tekinthetünk el Vahot szövegének politikai vonatkozásaitól, mivel a magyar irodalom táji tagolódásáról és az egységes nemzeti irodalomról mint célképzetről szóló fejtegetés bizonyos értelemben az 1843–44. évi országgyűlés megyerendszert érintő közigazgatási kérdéseire is hozzászól. Az 1844. évi magyar országgyűlésről lásd: PAJKOSSY 2003, 223–224. Takáts Józsefnek tartozom köszönettel, hogy erre felhívta a figyelmemet.

²⁰ VACHOT 1844, 166–167.

²¹ Lásd: DÁVIDHÁZI 1994, 113–184.

²² Toldy Ferenc munkásságáról és a magyar irodalomtörténet-írás hagyományáról lásd Dávidházi Péter monumentális monográfiáját (DÁVIDHÁZI 2004).

²³ A Kiegyezés utáni korszak irodalomtudományi gondolkodását és kritikátörténetét módszeresen feltárta: NÉMETH 1981.

²⁴ Szili József már idézett tanulmányában Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet* (1934) és Babits Mihály *európai irodalom története* (1936) című munkáiban látja a magyar irodalomtörténet-írásban bekövetkező első hasadást, amely elválasztja egymástól a nemesi-nemzeti és a polgári-plebejus irodalomtörténetet (SZILI 2005, 156–169).

²⁵ Nem kifejtett irodalomtörténeti koncepcióként, de a magyar irodalomtörténet-írás hagyományára való reflexióként említhetjük Eötvös Károly több írását, melyekben hangsúlyozza a Dunántúl és a (Kazinczy körével asszociálódott) tiszai vidék különbözőségét, kulturális versengését. A dunántúli és a kelet-magyarországi szerzők alapvetően felekezeti és etikai-esztétikai elvekhez kötődő konfliktusát regionális szembeállásként láttatja a századfordulón, s Toldy Ferenc kanonikus műve helyett Pápay Sámuel irodalomtörténeti munkásságát tartja hangsúlyozandónak a magyar

1920 után számos tényező – politikai, tudománytörténeti, esztétikumi és társadalomtörténeti okok egyaránt – együttállása következtében jelentősen megnőtt a földrajzi tér és annak reális (gazdasági, igazgatási) valamint szimbolikus (politikai, esztétikai) értékei iránti érdeklődés. Először is, a trianoni békeszerződés értelmében a történelmi Magyarország határai jelentősen megváltoztak, az elcsatolt területek kijelölésénél nem volt szempont az érintett lakosság etnikai eloszlása, így jelentős számú (nagyjából 3,3 millió) magyar rekedt kívül az államhatárokon. Azon túl, hogy a túlnyomó részben egynyelvű államnemzetté vált Magyar Királyság lakossága mellett megjelent a kisebbségi magyarság mint politikai kérdés, s a revíziós – tehát a régi államhatárok visszaállítására irányuló – politika nagyban meghatározta az 1920 és 1945 közötti korszak szellemiségét,²⁶ előállt a kisebbségi irodalom problémája is. „Az így kialakuló, jórészt politikai-igazgatási kényszereken alapuló – s korántsem »egyértelmű« – magyar kulturális policentrizmus sajátossága éppen az – írja Szirák Péter –, hogy szemben más többközpontú nyelvi kultúrával, lényegében egy egységes nemzeti identitás területiális felosztása révén [...]” alakult ki, előtérbe állítva ezzel az anyaországgal szembeni (vagy melletti) kisebbségi magyar kultúra önmeghatározásának problémáját. „Az országvesztéssel járó kulturális átrendeződés a legtagoltabb hagyománnyal bíró Erdély esetében gyorsabb, a Felvidék és a Délvidék esetében lényegesen lassabb folyamatnak bizonyult.”²⁷

Az szomszédos államok részévé vált területek és a kisebbségi helyzetbe került magyarság kultúrájának megteremtése és fenntartása mellett – annak kísérőjelenségeként – megnőtt az anyaországi tájak gazdasági,²⁸ kulturális, szimbolikus jelentősége, illetve megélnékvült az irántuk tanúsított (részben irodalmi) érdeklődés.²⁹ Utóbbi magyarázható egyfelől az érett pozitivisták módszertannal vegyülő szellemi történeti irányzat elterjedésével, amely az irodalmi szövegek elemzésében a kulturális háttérre, a történelmi-

---

irodalomtörténet-írás hagyományában. Lásd: EÖTVÖS 1896, 14; EÖTVÖS 1901, 224; EÖTVÖS 1909, 235–237.

²⁶ A korszakról részletesen lásd: ROMSICS 1999, 139–249.

²⁷ Kiemelés az eredetiben, SZIRÁK 2000, 39–40.

²⁸ Például a magyar fürdőkultúrában a Balaton szerepe csak az után vált meghatározóvá és elsőrendűvé, hogy Trianont követően Magyarország 224 fürdőhelyéből mindössze 63 maradt, 30 gyógyhelyből pedig csak 3. Lásd: SCHLEICHER 2018, 84.

²⁹ „Irodalmunk regionális hagyományai éledtek fel, voltaképpen kényszerű módon, a trianoni szerződés és a történelmi Magyarország felbomlása következtében, a kifejlődő magyar kisebbségi irodalmakban: Erdélyben, a Felvidéken és a Délvidéken. A regionális irodalmak kibontakozásának igénye azonban nemcsak a magyar kisebbségi literatúrákban jelent meg, hanem a magyarországi irodalomban is. A két világháború között, különösen a harmincas években, ismét napirendre került a kulturális decentralizáció ügye, s egyre-másra szerveződtek meg a nagyobb magyar vidéki városok irodalmi társaságai, szellemi műhelyei és kulturális folyóiratai. Ilyenek jöttek létre Debrecenben, Szegeden, Pécsen, sőt Székesfehérváron és Kőszegen is, s jól kirajzolható jellegzetességgel éledtek fel egyfelől a »dunántúli« (a »panóniai«) másfelől az »alföldi« irodalmi hagyományok [...]” (POMOGÁTS 2007, 7–8).

társadalmi meghatározottságokra irányította a hangsúlyt,³⁰ s a magyar irodalomtudományban is éreztette hatását (Tolnai Vilmos: *Bevezetés az irodalomtudományba*, 1922; Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, 1930). A szellemtörténeti irodalomtudomány az elméleti mestermunkákon túl kitermelte az országon belüli etnikumok és a határon kívüli magyarság irodalma iránti érdeklődést,³¹ a világirodalmi és magyar tájköltészet történeti komparatív vizsgálatát,³² valamint több olyan esettanulmányt, mely az írók és a régiók viszonyát vizsgálta.³³ Másfelől az 1930-as évek népi mozgalma nyomán, a programszerű falukutatás és a szépirodalmi szociográfia felfutásának, a magyar vidék újrafelfedezésének időszakában ugyancsak nagy jelentőségre tett szert a földrajzi tér mint politikai és esztétikai (szöveg)konstrukció, többek között Illyés Gyula, Kovács Imre, Féja Géza, Erdei Ferenc és Szabó Zoltán műveiben.³⁴

A korszak irodalomtudósai között külön említést érdemel a regionális gondolkodás szempontjából Farkas Gyula munkássága. Az 1920-as évektől a berlini egyetem és a berlini Magyar Intézet munkatársaként tevékenykedő irodalomtörténész, nagymértékben az August Sauer és Joseph Nadler nevéhez köthető német irodalmi tájelmélet (Landschaftstheorie) hatására,³⁵ két lényeges módszertani szempont bevonását szorgalmazta a magyar irodalomtörténet-írás hagyományába. E kettő a tájszemlélet és a nemzedékszemlélet³⁶ volt, amelyek nagyban meghatározták az általa írt korszak-monográfiák³⁷ szerkezetét és célkitűzéseit. Műveinek, mai szemmel nézve, igen hasznos oldala, hogy nagy figyelmet szentel bennük az adott irodalmi korszak intézményes vonatkozásainak, művelődéstörténeti kontextusának, társadalmi háttérének

³⁰ A pozitívizmus és a szellemtörténet irodalomtudományi módszertanáról lásd: BÓKAY 2006, 73–77.

³¹ Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története* (1926), Farkas Gyula: *Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete* (1927).

³² Sárkány Oszkár: *A tájesszény változásai a magyar költészetben Petőfigig* (1935), *Magyar tájszemlélet*, Magyarságtudomány, 1942. Április, 248–269; Ferdinandy Mihály: *A történeti táj*, Athenaeum, 1938/1–2. 38–71.

³³ Bisztray Gyula: *Író és nemzet* (1941), Gergely Gergely: *Táj és irodalom. A szegedi tájirodalom* (1943). Itt említhetnénk még a Minerva (1922–44) és a Magyarságtudomány (1935–37, 1942–43) folyóiratok földrajzi-kulturális hagyományok iránt elkötelezett témarepertoárját és tudományos profilját.

³⁴ Ugyancsak megemlítendő Nagy Lajos neve, aki noha következetesen elhatárolta magát a népi íróktól, az 1930-as években keletkezett munkáival nagyban hozzájárult a magyarországi szociográfia kialakulásához. Az 1930-as évekbeli magyar szépirodalmi szociográfia és a népi mozgalom háttéréhez lásd: NÉMEDI 1985.

³⁵ Joseph Nadler irodalomtörténeti munkájáról lásd Pukánszky Béla ismertetését: PUKÁNSZKY 1923. Lásd még: POMOGÁTS 2007, 6.

³⁶ A tájszemlélettel viszonylagos újdonságával szemben a nemzedékszemlélet korántsem volt novum az 1930-as évek történeti gondolkodásában. Már a Farkas által is említett nagyhatalmú Szegfű Gyula-mű, a *Három nemzedék* (1920) előtt, a 19. század utolsó harmadában megjelent a generációs struktúrák történeti távlatba helyezése, leghangsúlyosabban Asbóth János azonos című *Három nemzedék* (1873) kötetében. Takáts Józsefnek köszönöm, hogy erre felhívta a figyelmemet.

³⁷ *A magyar romantika (Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből)* (1930); *A fiatal Magyarország kora* (1932); *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914* (1938).

(saját fogalmaival élve: a tájnak, a fajnak, és a felekezetnek), a különböző irodalmárcsoportosulások és ezzel együtt a generációs struktúrák jelentőségének. Ugyanakkor, miként ezt a korabeli kritika szöve is tette,³⁸ kevésbé törődött az irodalmi szövegek poétikai összefüggéseivel. Emellett nem figyelmen kívül hagyható írásainak ideológiai terheltsége, ugyanis az általa következetesen terminus-technicusként használt, pozitivista szótárból származó „faj” fogalom az 1930–40-es évek politikai kontextusában erőteljes antiszemita jelentéstöbbletre tett szert. Farkas teljes irodalomtörténeti munkásságát³⁹ e tanulmányban nincs módunk elemezni, csupán egyetlen szövegével foglalkozunk részletesebben: az 1931-ben megjelent *Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban* című értekezéssel, annak is a regionalitáshoz kapcsolódó megállapításaival.

Farkas Gyula a táj- és a nemzedékszemlélet tudományos hátterének és irodalomtörténeti relevanciájának kifejtése előtt a pozitívizmus és szellemtörténet részben hasonló, részben eltérő módszertani alapvetéseit értékeli, a két paradigma ötvözésében találva meg a követendő irányt. Ezután, Horváth János „irodalmi tudatosodás” terminusából⁴⁰ kiindulva irányítja rá a figyelmet a 19. századi magyar irodalom vizsgálatának módszertani problémáira. „A 19. század második negyedétől pl. a magyar irodalmi életben különböző egymással ellentétes erők érvényesülését szemlélhetjük, nemcsak az íróknak, hanem az irodalmi szervezeteknek is egész tömegével találkozunk, úgyhogy egy-egy szokásos korszakelnevezés (pl. népies vagy nemzeti) nem meríti ki a korszak értelmét, még ha találóan jelzi is a kor irodalmi tudatosodásának fokát.”⁴¹ A tájszemlélet német eredetének, Sauer és Nadler munkáinak rövid bemutatása során Farkas abban látja a módszer relevanciáját, hogy a szellemtörténet túlzott szubjektívizmusával szemben az „irodalmi tényekből”, az irodalom szereplőinek társadalmi-földrajzi (Farkasnál: faji és táji) meghatározottságaiból, kulturális sokszínűségéből, indul ki, illetve az irodalomban nem az egyéni, hanem elsősorban „[...] a kollektív erők megnyilvánulását kutatja [...]”, teszi láthatóvá.⁴² A szövegben azonban újra és újra visszatér Farkas azon mentegetőzése, hogy Nadler módszere német viszonyok között sarjadt, tehát

---

³⁸ Schöpflin Aladár a következőket írja Farkas *A magyar irodalom története* című 1934-es munkájáról: „Tisztelegően igyekszik igazságot szolgáltatni azoknak az irodalmi mozgalmaknak, amelyekre az akadémikus irodalmi kritikának a legújabb időkig csak elítélő szavai voltak. [...] Fejtégetéseibe azonban becsúsznak tárgyi tévedések is és általában azt a benyomást keltik, hogy nem hatolt bele elég mélyen az anyagba. Amint a részletekre kerül a sor, az egyes írók méltatására, bizonytalanná és szétfolyóvá válik. «Távoli szépségek énekese a korán elhunyt Tóth Árpád (1886–1928), akinél a forma zárt harmóniája már szinte öncélúnak látszik.» Ennyi Tóth Árpádról mond valamit, ad valamicske fogalmat az utolsó három évtized egyik legistább magyar költő hangjáról? Ilyen semmitmondó «jellemzések» lépten-nyomon akadnak. Megengedem, ez a legnehezebb, majdnem megoldhatatlan feladat, néhány sorban jellemezni és felismerhetővé tenni egy író (egyszer nekem is beletörött a bicskám) - de Farkasnál jogosnak látszik az a feltevés, hogy nem hatolt be kellően azokba a költőkbe, akikről ír.” (SCHÖPFLIN 1934).

³⁹ Farkas Gyula irodalomtörténeti munkáiról összefoglalóan lásd: H. LUKÁCS 1967; TAMÁS 1995.

⁴⁰ Lásd: HORVÁTH 1976, 51–71.

⁴¹ FARKAS 1931, 6.

⁴² FARKAS 1931, 7.

semmiképp nem adaptálható teljes egészében a magyar irodalomra,⁴³ ebből adódóan részletesen ki is fejtí, hogy meglátása szerint a magyar irodalomban csak a 18–19. század fordulójától alkalmazható a tájszemlélet. „*A XVIII. század második felében, a XIX. század elején nagyjában [...] az ország népességének a földhöz kötöttsége végre állandósul. A szellemi életben a vezetést túlnyomóan a birtokos középnemesség veszi át [...] Ebben a nemesi középosztályban most már aztán érvényesül a magyarság széttagoaltságának százados tradíciója és amint a pozsonyi országgyűlésen még a negyvenes években is külön asztaloknál ülnek a dunai és a tiszai követek, úgy különül el az irodalomban is a dunai és a tiszai ég, mely az ellenreformáció és török megszállás örökségeként felekezetekhez is kapcsolódik.*”⁴⁴ Farkas szerint ugyanakkor a táji tagolódás mint elemzési vezérelv csupán erre a rövid időszakra, a 19. század első negyedére alkalmazható, mivel „[...] csak ekkor alapul magukon az irodalmi tényeken és csak ekkor él az irodalmi tudatban.”⁴⁵ Farkas Gyula nagyelbeszélésében a modern magyar irodalom a táji széttagoaltság alapszituációjából indul (ez a romantika kezdeti időszaka), amit aztán Pest irodalmi központtá válása és az egységes „nemzeti érzés” megteremtése követ. Utóbbi a „fiatal Magyarország kora”, mely még jelentős kulturális differenciálódást hoz magával: a nemesi irodalom nép-nemzetivé szélesedését.⁴⁶ A kiegyezést azonban az asszimiláció kora követi, amivel beköszönt az irodalmi csoportok, identitások, specifikumok, műfajok, irányzatok homogenizálódásának kezdete, ahogy azt az 1938-ban, jelentősen megváltozott politikai környezetben megjelent könyvének címében is sejteti. Értekezésének zárlatában, jöllehet óva inti az olvasót a német tájelmélet átgondolatlan és történetietlen kiterjesztésétől, felveti a regionalitás megváltozott szerepét és Trianon utáni aktualitását:

„Nekünk mindig az irodalmi tudat változásaira kell ügyelnünk, melynek kollektív megnyilvánulása korszakonként más és más. A reformációban világnézeti, a felújulásban táji-művelődési, Petőfi korában nemzedéki. Később mindinkább érvényesülnek szociális és politikai erők. Ma – politikai széttagoaltságunk miatt – ismét táji szempontok lépnek előtérbe.”⁴⁷

Kevésbé volt rigorózus a tájszemlélet időbeli kitágítását illetően az a Gergely Gergely, aki 1943-ban *Táj és irodalom* címen írt hosszú értekezést a regionalizmus irodalmi jelentőségéről és Szeged irodalmi hagyományairól, valamint *A magyar irodalom története* IV. kötetének (1849–1905) munkálataiban is részt vett.⁴⁸ Előbbi munkájának legnagyobb részét Szeged földrajzi-történelmi jellemzése, irodalmi hagyományainak bemutatása, valamint

⁴³ Lásd: FARKAS 1931, 8, 11, 24.

⁴⁴ FARKAS 1931, 10–11.

⁴⁵ FARKAS 1931, 11.

⁴⁶ Ez a fejlődési vonal Farkas Gyula koncepciójában megfeleltethető a 19. század első felének nemzedéki struktúráival is. Lásd: FARKAS 1931, 23.

⁴⁷ FARKAS 1931, 24.

⁴⁸ Többek között az Eötvös Károlyról és a „nép-nemzeti iskola utolsó képviselőiről” (Baksay Sándor, Rákosi Viktor stb.) szóló fejezetek fűződnek a nevéhez.

néhány szegedi kötődésű író: Cserzy Mihály, Tömörkény István, Móra Ferenc és Juhász Gyula tájirodalmi korpuszának vizsgálata teszi ki, de a bevezető fejezetben (Táj és irodalom) számos megfontolandó módszertani reflexiót felvázol a téma kereteit illetően.

A könyv első bekezdésében meg is határozza a regionalizmus fogalmát: „[...] a mi megfogalmazásunkban a *regionalizmus* a *szellemnek a tájból nőtt megnyilatkozása*.”⁴⁹ A regionális vizsgáldást kétirányú elemzésként képzelem el; egyfelől meg kell ismerni a tájból eredő szellemet, másfelől a szellemi termékekből vissza kell tudni következtetni a táj „lelkére”. Előbbihez jó fogódzót nyújtanak a földrajzi és történelmi szakmunkák, utóbbihoz pedig a stíluselemzés tűnik számára a legmegfelelőbb módszernek. „*Fel kell sorakoztatnunk azokat a jegyeket, amelyek e táj irodalmának jellegzetességei, meg kell keresnünk, azokat az elhatároló jegyeket, amelyek elkülönítik más táj irodalmától, s így fog kirajzolódni ez egy táj valódi arca*.”⁵⁰ Tehát nála a regionalitás kevésbé az irodalmi gondolkodást szervező tudásforma, inkább tematikus kérdés: az irodalmi fejlődés magyarázata helyett egy-egy táj irodalmi karakterének megrajzolására törekszik. A magyar tájak 18–19. századi irodalmi megjelenéseinek rövid felsorolásán túl egyenként idéz olyan szerzőket, akik fontosnak tartják az egyes tájegységek szerepét az irodalmi alkotás megítélésében (Berzsenyi Dánielt, Hippolyte Taine-t, Sautert és Nadlert, valamint az általunk is említett Vahot Imrét és Farkas Gyulát), illetve olyanokat is, akik tagadják a regionális tagolódás létjogosultságát (Babits Mihályt, ifj. Szinnyei Ferencet, Hankiss Jánost és Veres Pétert). A rövid diskurzuselemzés után kitér a régió-képzetek leegyszerűsítő voltára, magyar vonatkozásban például a Farkas Gyula által is hangsúlyozott katolikus Dunántúl–protestáns Tiszántúl dichotómiára, valamint hangsúlyozza, hogy az „[...] irodalomban szereplő vidékek nem esnek egybe sem a földrajzi, sem a néprajzi határokkal.”⁵¹ Tehát egyfelől földrajzi-történelmi szakmunkák elmélyült áttanulmányozására buzdít, ugyanakkor előbbi megjegyzése rávilágít azon éleslátására, hogy az irodalomban megjelenő tájakat voltaképp reprezentációknak tekinti. Ezt követően sorra veszi a magyar irodalmi hagyományokból kirajzolható régiókat, jelzésszerűen kötve össze az adott tájegységet egy-egy nevesebb író, költő reflexióival.⁵² A szerző kitér a 19. század utolsó évtizedeire jellemző centralizáció és az irodalmár karrierlehetőségek összefüggéseire is,⁵³ majd ekképp összegzi a korabeli regionális viszonyok jellemzését:

---

⁴⁹ Kiemelés az eredetiben, GERGELY 1943, 3.

⁵⁰ GERGELY 1943, 4.

⁵¹ GERGELY 1943, 15.

⁵² GERGELY 1943, 15–17.

⁵³ „A mi természeti tájaink sokkal kisebb egységek, mint az említett külföldi államokéi, s nálunk még a nagyházaiban sem volt akkora szélességi és hosszúsági fokkülönbség, ami a tájat leginkább elkülönítő éghajlati viszonyokat és annak függvényeit annyira különbözővé tenné. Amiről nálunk beszélni lehet, inkább nép-szigetek, ahol nem annyira a táj hatott hosszú időn át az emberre, hanem legtöbbször külső beavatkozások útján (telepítés, üldözés) kerültek bizonyos környezetbe a lakosok. Természetesen a kölcsönhatás itt is meglátszik a tájon és népen egyaránt, mégis ezek nem hoztak

„Ha most végigtekintünk a neveken, igazolva látjuk előbbi megállapításunkat, hogy a vidéki élet nem ígéret a magyar író számára. Az említettek egy kivétellel valamennyien a fővárosban éltek. Kivételnek csak a még nem említett két vidéket, Erdélyt, jobbanmondva a Székelyföldet és Szeged környékét vehetjük. Ez talán azt is jelenti, hogy itt van valami fontosabb szerepe a »vidéknek«.”⁵⁴

A könyv második részében, a konkrét elemzésekben négy tényező figyelembe vételével igyekszik körüljárni a regionális szituáltság jellemzőit: (1) a szövegekben megjelenő valós jegyek (földrajzi tájak, helységek, helyi intézmények és események); (2) az alakok jellege és szokásai; (3) a szerzők jellegzetes kifejezései, stílusa; valamint (4) a Szeged környékéhez kötődő sajátos novellaforma alakotani jellemzői kapcsán. „Ezek egyike sem – mint írja – a keresett szellem, de igaz is hogy benne van ezekben és ezek együttes szövevénye adja e táj irodalmának egyéni ízét, a couleur localt.”⁵⁵ Tehát a regionális sajátosságokat, a korábban idézett szerzőkhöz képest modernebb szemlélettel, a szövegekben megjelenő témák, tárgyak, élethelyzetek, szituációk, valamint stíluselemek és kompozíciós összetevők együtteseként képzelel el. Nem valamiféle elvont, definiálhatatlan, esszenciális kútfőként, mely önkéntelenül meghatározza a szerző viszonyát a külvilághoz és az irodalmi alkotáshoz, sokkal inkább olyan produkcióesztétikai eljárásmódként, mely a szövegvilágban hozza létre a földrajzi szituáltság reprezentációját, „szellemét”.

Az 1945 utáni politikai változások és azok tudományos, ideológiai és intézményes következményei, mint korábban a marxista irodalomtörténetek kapcsán utaltam rá, újfent felülírták az irodalom fogalmával, céljaival és az irodalomtörténet adekvát formábaöntésével kapcsolatos képzeteket. A marxista művészetszemlélet monopolhelyzetbe kerülése és egyedüli általános irodalomtudományi doktrínává válása hosszú időre felfüggesztette nemcsak a regionális szempontok érvényesítését, de más alternatív elméleti irányzatok integrálását is a magyar irodalomtörténet-írásban. A szintézisalkotás fő szempontjai között kevésbé kapott szerepet a földrajzi-horizontális műveltségi

---

létre olyan mélyreható változásokat, hogy külföldi értelemben táji jellegről beszélhessünk. Ez a különbség nincs akkora, mint pl. Németországban, ahol megtörténhet az az eset is, hogy két ellentétes póluson lakó meg sem érti egymást. Nálunk csak népcsoport-szigetekről lehet beszélni, ahol a szokás, öltözet és nyelv a legfeltűnőbb különbség hordozója, s nincsen olyan szoros összefüggésben a tájjal és fajjal, mint a külföldi példákban. De a mi körülményeink más okból sem kedveztek a táji különbségek elmélyülésére, mert mind a közvélemény, mind a hivatalos hatalom egyaránt lenézett mindent, ami vidéki volt. A centralizáció mérhetetlen túltengése háttérbe nyomott minden vidékről jött törekvést s azt elmaradottnak, legjobb esetben is csak másodrendűnek ítélte. [...] Így azután nem csodálkozhatunk azon, ha tehetséges íróink Budapest végállomásra utaztukban csak feltételes megállóhelynek tekintették a vidéki városokat. Ez történt csaknem minden vidéki íróval, aki tájtelítette mondanivalójával s hozzá ugyancsak onnan merített kifejezési kulccsal, kénytelen volt otthagyni a vidéket s Pestre költözött, mert egyedül csak ott lehetett teljes értékű munkásságot kifejezteni. Így hazánkban sohasem lehetett olyan értelemben tájirodalomról beszélni, mint a külföldön.” Kiemelés az eredetiben, GERGELY 1943, 12–13.

⁵⁴ GERGELY 1943, 17.

⁵⁵ GERGELY 1943, 92.

differentiálás az ideológiai kategóriákhoz és osztálystruktúrákhoz kötődő vertikális tagolódáshoz képest. Emellett a magyar kisebbségi irodalmak helyzete, szintén politikai okokból, sokáig, az 1960-as évekig némileg tabunak számított. Voltak persze olyan hazai irodalomtörténészek, akik nagy odaadással szolgálták egy-egy magyarországi régió irodalmi hagyományainak feltérképezését – itt Praznovszky Mihály, Tüskés Tibor, Laczkó András és Pomogáts Béla könyveire utalhatok elsősorban –, valamint a kisebbségi szituációban munkálkodó magyar irodalomtörténészek erőteljes elméleti törekvéseinek és identifikációs munkájának eredményeképp idővel megíródtak a határon túli magyarság irodalomtörténetei is.⁵⁶ Ugyanakkor e törekvések nem kapcsolódhattak szervesen össze, s nem adódott lehetőség a regionális szemlélet koncepciózus értelmezési mezővé emelésére, valamint az országhatáron belüli és a határon túli regionális hagyományok együttes kezelésére.

A rendszerváltás és a szocialista blokk szétesése utáni állapotokra nézvést elmondható, hogy amennyire gyorsan és nagy erővel került a kisebbségi irodalom a tudományos érdeklődés homlokterébe – párhuzamosan a posztkoloniális elméletek hazai elterjedésével –, legalább annyira érdektelen maradt a magyar irodalomtudomány az országhatárokon belüli régiók szerepének újraértékelését illetően. A kisebbségi irodalom fogalmának, helyének, szerepének és jövőjének értékelése egyúttal nemcsak leíró irodalomtudományos problémává, hanem komoly identitáspolitikai kérdéssé is vált.⁵⁷ A jelenkor regionalitással foglalkozó irodalomtörténészei ugyanis annál a kérdésnél, hogy „milyen az erdélyi / vajdasági / felvidéki magyar irodalom?” gyakorta nagyobb szerepet tulajdonítanak annak a kérdésnek, hogy „mit foglal magába az erdélyi / vajdasági / felvidéki irodalom?” Mi egy-egy régióhoz tartozás alapkritériuma, mire terjed ki egy-egy regionális irodalom definíciója?⁵⁸ Ennek a deduktív logikának a következménye, hogy a regionális irodalomról szóló fejtegetések gyakorta, különösebb indoklás nélkül, magának a kisebbségi helyzet megnyilatkozásának tekintik az adott irodalmi műveket, mintegy a szövegek inherens tulajdonságának tekintve a regionalitást, ahelyett, hogy induktív módon a szövegben megképződő reprezentációként gondolnának egy-egy régió-képzet működésére. A (kisebbségi) regionalitás felértékelődése tehát bizonyos értelemben Janus-arcú fejleménye a jelenkori magyar irodalomtudománynak. Egyfelől üdvös, mert felhívja a figyelmet a decentralizáció történeti gyökereire, jelenkori szükségességére, illetve a földrajzi szituáltság jelentéskonstruáló erejére, másfelől viszont gyakorta válik olyan

---

⁵⁶ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története 1918–1945* (1982); Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *A romániai magyar irodalom 1944–1970* (1971); Pomogáts Béla – Béládi Miklós – Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után* (1986).

⁵⁷ GÖRÖMBEI 2000, 10–28.

⁵⁸ E kérdés foglalkoztatta a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus vitájának résztvevőit: Balázs Imre Józsefet, Veres Emese Gyöngyvért, Gaal Györgyöt, Kántor Lajost, Bányai Jánost, Egyed Emesét, Bertha Zoltánt, Egyed Pétert, Faragó Kornéliát és Kincses Kovács Évát. Lásd: KORUNK 2011. Az erdélyi irodalom és általában a magyar kisebbségi irodalmak fogalmi problémáiról lásd: JENEY 2007, BOKA 2012, BALÁZS 2015a, PAPP 2017.

esszencialista magyarázatok és politikai töltetű értékkategóriák rabjává, melyek ellehetetlenítik a szövegek poétikai összefüggéseinek feltárását, s regresszíven hatnak vissza egy-egy régió (irodalmi) önképére.⁵⁹

Az eddig felsorolt irodalomtörténeti koncepciókat és a hozzájuk rendelt történelmi-kulturális kontextusokat áttekintve hasonlóképp inkább nemleges válasszal tudunk felelni arra a Bojtár Endre által is feltett kérdésre, hogy „*Lehetséges-e regionális irodalomtörténet?*” Jóllehet a provokatív cím alapvetően a nemzetállami szintnél nagyobb egységek irodalomtörténetére kérdez rá, a szerző által ismertetett problémák – valódi irodalmi közösségek létezésének kételye, a régió fogalmának meghatározhatatlansága, valamint a komparatista szakemberképzés hiánya⁶⁰ – az egyetlen nyelvközösségen belüli irodalomrendszere és annak régióira nézve is elgondolkodtatók. Olyan irodalomtörténeti szintézis kialakítása, amely párhuzamosan tekinti át a magyarság kulturális régióinak fejlődését és irodalmi termését, nem tűnik lehetségesnek, s amíg a (kisebbségi) regionális jelenségekkel foglalkozó szerzők minden esetben a tárgy meghatározásával, tehát a régió határainak kijelölésével, valamint az egységes magyar irodalmi kánonba illesztésével⁶¹ foglalkoznak, addig ez az irány nem is tűnik termékenynek. Ugyanakkor megfontolandó a regionalitás mint tematikus kérdés, tehát az irodalmi szövegekben megjelenő reprezentációk összességeként elképzelhető irodalmi topográfia integrálása az irodalomtörténet-írásba. Ha utóbbi irányt követjük, és a regionalitást nem egy-egy irodalmi mű inherens tulajdonságaként fogadjuk el, hanem a szövegvilágban létrejövő univerzumnak vizsgáljuk, érdeklődésünk fókuszát nem kell a végletekig, egy teljes országrész léptékéhez mérve általánosítanunk, kiterjesztve olyan művekre is, amelyek nem tematizálják a regionális tapasztalatot.⁶² Ehelyett az egyes tájegységekből kiindulva, az azokat témává tevő, megjelenítő irodalmi szövegek vizsgálatával, akár eltérő elméleti apparátusok mozgósításával⁶³

⁵⁹ Az erdélyi irodalom vonatkozásában Cs. Gyimesi Éva vizsgálta az ideológiaképződés mechanizmusát és irodalomtörténeti jelentőségét. Pesszimista végkicsengésű következtetésében azt hangsúlyozza, hogy a kisebbségi sorssal összekapcsolódó értékörző ideológia az erdélyi irodalomban egyszerre szolgálja az identitás megőrzését, s egyszerre válik a fejlődés gátjává. Lásd: CS. GYIMESI 1992.

⁶⁰ BOJTÁR 2004, 169–173.

⁶¹ A többszólamú, regionális értelemben is decentralizált kánonképzés lehetőségeit érinti az erdélyi magyar irodalom identifikációs mechanizmusainak vonatkozásában Boka László hosszú tanulmánya: BOKA 2012.

⁶² Az általam hangsúlyozott megközelítést tömörebben összefoglalja Papp Sándor Zsigmond sarkos megjegyzése: „*A hely szelleme, ha van, a szövegekben lakozik, nem az író földrajzi koordinátaiban. Annál is inkább, mert lehet, hogy Budapesten, Svédországban vagy Franciaországban írják a legjobb erdélyi regényeket.*” Papp Sándor Zsigmond: A provincia lehetete. *Provincia*, 2001/1–2, idézi: BOKA 2012, 121.

⁶³ Ennek kiváló példái: ALBERT 1998, 2009; T. SZABÓ 2008a, 2008b; KESZEG 2015. Csupán jelzésértékkel idézem a még el nem készült új akadémiai szintézis 19. századi kötetének Hites Sándor által írt szinopszisát, melyben a regionális szemlélet több helyütt is felbukkan. A negyedik, az irodalom társadalmi szerepeire, tereire és funkciójára fókuszáló tervezett fejezetípusban a következőképp jelenik meg a regionalitás: „*A társadalmi terekhez tartozik az irodalmi mező tagolódása egyrészt az egyes irodalmi regiszterek (hiszen azok is tagolják társadalmilag a maguk*

módunk nyílik történeti és komparatív perspektívába helyezni azokat a képzetrendszereket, amelyek meghatározzák egy-egy régió irodalmi reprezentációját.

Irodalom

ALBERT 1997 = Albert R.: *Tájak és nemzetek*. Budapest : MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont 1997.

ALBERT 2009 = Albert R.: Kísérlet egy esszencialista nemzeti képzet antropológiai megközelítésére. *Korall* 37 (2009) 26–40.

BALÁZS 2015 = Balázs I. J.: Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához. In: Balázs I. J.: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Kolozsvár : Bolyai Társaság–Egyetemi Műhely 2015, 7–20.

BOJTÁR 2004 = Bojtár E.: Lehetséges-e regionális irodalomtörténet? In: Veres András (szerk.): *Az irodalomtörténet esélye*. Budapest : Gondolat 2004, 169–178.

BOKA 2012 = Boka L.: Kánonok metszéspontjain: érték/határ/érték. In: B. L.: *Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák*. Budapest : Gondolat, 2012, 59–123.

BÓKAY 2006 = Bókay A.: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest : Osiris 2006, 300.

CS. GYÍMESI = Cs. Gyimesi É.: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. Bukarest : Kriterion, 1992.

CSETRI 1990 = Csetri L.: *Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Budapest : Akadémiai 1990.

DÁVIDHÁZI 1994 = Dávidházi P.: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Budapest : Argumentum 1994.

DÁVIDHÁZI 2004 = Dávidházi P.: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest : Akadémiai–Universitas 2004.

---

közönségét), másrészt a regionalitás, harmadrészt pedig a többnyelvűség tekintetében. A regionalitás metszetében lehet vizsgálni, hogy a többközpontúságból (Debrecen, Széphalom, Keszthely, Pest-Buda) mennyiben válik a század során egyközpontúság (Budapest), illetve hogy az ebből adódó lehetőségekre és korlátokra válaszul milyen rivális helyi központok (újra)teremtésére (Kolozsvár, Szeged) történnek majd kísérletek a század utolsó harmadában. Az irodalom földrajzi térszerkezetének a megrajzolásakor egyes oktatási intézmények holléte (Sárospatak, Nagykőrös) is meghatározó. Egyes városok vagy vármegyék sajátos irodalmiságának története mellett egyes tájegységek metaforikus és intézményes kisugárzásai, jelentésem földrajzi terek irodalmi megalkotása (Szekegyföld, Palócföld, az Alföld, a Tisza stb.) is idetartozik.” Kiemelés az eredetiben, HITES 2015, 675–676, 691.

- EÖTVÖS 1896 = Eötvös K.: A Dunántúl. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország IV. kötete. Budapest : Magyar Királyi Államnyomda 1896, 3–16.
- EÖTVÖS 1901 = Eötvös K.: *Utazás a Balaton körül*. II. kötet. Budapest : Révai 1901.
- EÖTVÖS 1909 = Eötvös K.: *A Bakony*. II. kötet, Budapest : Révai, 1909.
- FARKAS 1930 = Farkas Gy.: *A magyar romantika. (Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből)*. Budapest : MTA, 1931.
- FARKAS 1931 = Farkas Gy.: *Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban*. Budapest : Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1931.
- FRIED – KELEMEN 1996 = Fried I. – Kelemen Z. (szerk.): „Azok a szép(?) napok...” *Tanulmányok a Monarchia irodalmáról*. Szeged : JATE BTK – Tiszatáj, 1999.
- FRIED 1999 = Fried I.: *Irodalomtörténetek Kelet-Közép-Európában*. Budapest : Ister, 1999.
- FRIED 2004 = Fried I.: A névadás lehetetlensége In: Fried I.: *A névadás lehetetlensége*. Pozsony : Madách-Posonium, 2004, 18–34.
- GERGELY 1943 = Gergely G.: *Táj és irodalom*. Szeged : Új Nemzedék Lapvállalat 1943.
- GÖRÖMBEI 2000 = Görömbei A.: *A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen* In: Görömbei A. (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 7–28.
- H. LUKÁCS 1967 = H. Lukács B.: A „faji erők fejlődésrajzáról”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (1967) 563–582.
- HÁSZ-FEHÉR 2000 = Hász-Fehér K.: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*. Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó 2000.
- HITES 2015 = Hites S.: Magyar irodalom a 19. században. Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek szinopszisa. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015) 651–692.
- HORVÁTH 1976 = Horváth J.: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest : Akadémiai 1976.
- JENEY 2007 = Jeney É.: Maorik és transzszilvánok. 1937 Jelszó és mítosz vita. In: Szegedy-Maszák M. – Veres A. (főszerk.): *A magyar irodalom története III*. Budapest : Gondolat 2007, 352–361.
- KESZEG 2015 = Keszeg A.: *A holdbéli völgy képzelete*. Kolozsvár : EME, 2015.

- KORUNK 2011 = A regionalitás problémái az új irodalomtörténeti kézikönyvekben. Beszélgetés a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus résztvevőivel. Lejegyezte: Balázs Imre József. *Korunk* 22 (2011) 8–18.
- KULCSÁR-SZABÓ 1996 = Kulcsár-Szabó Z.: Irodalom/történet(i)/kán(on)ok. In: Bocsor P. – Fried I. (szerk.): *Szövegek között*. Szeged : JATE BTK, 1996, 16–38.
- NÉMEDI 1985 = Némédi D.: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest : Gondolat, 1985.
- NÉMETH G. 1981 = Németh G. B.: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*. Budapest : Akadémiai, 1981.
- NYÁRY 1995 = Nyáry K.: Hagyományozhatatlan hagyományok. *Literatura* 21 (1995) 145–163.
- PAJKOSSY 2003 = Pajkossy G.: A reformkor (1830–1848). In: Gergely A. (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest : Osiris, 2003, 191–235.
- PAPP 2017 = Papp Á. K.: A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta-modellekig. A kisebbségi irodalom újraértelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. In: Papp Á. K.: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*. Budapest : KRE – L’Harmattan, 2017, 179–192.
- POMOGÁTS 2007 = Pomogáts B.: Bevezetés. In: Pomogáts B. (összeáll.): *Magyar Dunántúl. Művelődéstörténeti olvasókönyv*. Pécs : Pro Pannonia 2007, 5–15.
- PUKÁNSZKY 1923 = Pukánszky B.: Josef Nadler: Die Berliner Romantik, 1800–1814. *Egyetemes Philológiai Közlöny* VLII (1923) 101–106.
- ROMSICS 1999 = Romsics I.: *Magyarország története a 20. században*. Budapest : Osiris, 1999.
- S. LACZKÓ 2009 = S. Laczkó A.: Szerkezet, funkció, történet. *Jelenkor* 52 (2009) 832–849.
- SCHLEICHER 2018 = Schleicher V.: *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*. Budapest : L’Harmattan 2018.
- SCHÖPFLIN 1934 = Schöpflin A.: Farkas Gyula irodalomtörténete. *Nyugat* 27 (1934); <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00572/17881.htm#jegyz1> (Letöltés: 2019.01.16. 20:35)
- SZILI 2004 = Szili J.: A magyar irodalom fejlődéstörténetének apóriái. In: Veres A. (szerk.): *Az irodalomtörténet esélye*. Budapest : Gondolat, 2004, 45–62.
- SZILI 2005 = Szili J.: *Irodalomtudat-hasadás. Az irodalom interkulturális elmélete*. Budapest : Balassi, 2005.

- SZIRÁK 2000 = Szirák P.: A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban. In: Görömbei A. (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 29–57.
- T. SZABÓ 2008a = T. Szabó L.: Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. In: T. Szabó L.: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár : Komp-Press, 2008, 13–99.
- T. SZABÓ 2008b = T. Szabó L.: „Erdély népei” A tér ideológiái és Erdély képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. In: T. Szabó L.: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár : Komp-Press, 2008, 100–193.
- TAKÁTS 2006 = Takáts J.: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä : University of Jyväskylä, 2006.
- TAMÁS 1995 = Tamás A.: Farkas Gyula irodalomtörténetíró munkásságáról – különös tekintettel a benne érvényesülő regionalizmusra, *Irodalomtörténet* 76 (1995) 120–132.
- VACHOT 1844 = Vachot I.: A tiszai és dunai költők hazánkban, s Kazinczy Ferenc műiskolája. In: Halász J. (szerk.): *Szívárvány. Album a miskolci tüzvész emlékeül*. Pest : kiad. Emich Gusztáv, 1844, 157–167.
- WHITE 1997a = White, H.: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás (ford. Heil Tamás). In: White, H.: *A történelem terhe*. Budapest : Osiris 1997, 68–102.
- WHITE 1997b = White, H.: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében (ford. Braun Róbert). In: White, H.: *A történelem terhe*. Budapest : Osiris 1997, 103–142.

Regionality and literary history writing

DÁNIEL SZABOLCS RADNAI

This study is the introductory part of my prospective research at the PhD studies. Its topic and target is neither an analysis nor interpretation of a literary or art work, but an elaborated and useable system which aims to examine of the connection between literary and regionality. The phrase „regionality” – which is a not valued enough point of view in the national literary history writing – is generally used as the complex interrelations of geographical specialities and literary system. The main intent of the paper is show that regionality as a precept how to appeared in the tradition of Hungarian literary history writing and furthermore present examples of the presence of regional representations, narratives from the Hungarian literature of the 19th century.